

3. Леонтьев Д. А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
4. Никифоров Г. С. Самоконтроль человека / Г. С. Никифоров. – Л.: ЛГУ, 1989. – 192 с.
5. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учеб. пособие / А. Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2007. – 392 с.
6. Шапкин С. А. Экспериментальное изучение волевых процессов / С. А. Шапкин. – М.: Смысл, 1997. – 140 с.

УДК 159.(075)

Віденєєв І.О., к. психол. н., доцент, доцент кафедри загальної та практичної психології та педагогіки ННІ права та масових комунікацій ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ФУНКЦІЙ ПРАВОСВІДОМОСТІ

У статті подається теоретичний аналіз проблеми правосвідомості особистості. Виділено механізми, структура і функції правосвідомості.

Ключові слова: поведінка, правосвідомість, структура, функції.

У статті проведений теоретичний аналіз проблеми правосвідомості особи. Виділені механізми, структура і функції правосвідомості.

Ключові слова: поведінка, правосвідомість, структура, функції.

Постановка проблеми. Одне з ключових місць у механізмі правового регулювання суспільних відносин займає правова свідомість. Ніяка людська діяльність неможлива поза свідомістю індивідів. Правосвідомість є усвідомлення права, сукупність уявлень і почуттів, що виражають відношення людей як до діючого, так і до бажаного права. Це і форма суспільної свідомості, система понять, уявлень про належний порядок правового регулювання суспільного життя. Кожна людина є носієм певної правосвідомості.

Актуальність роботи в тому, що правова свідомість займає одне з ключових місць у механізмі правового регулювання суспільних відносин.

Мета роботи – дати аналіз сутності правосвідомості, розглянути основні риси, структуру, функції і види правосвідомості.

Правосвідомість – одна з форм суспільної свідомості поряд з політичною, моральною, науковою, художньою, філософською, тобто ті форми, в яких люди пізнають, освоюють навколишній світ, об'єктивну реальність, власне буття. У кожній формі – свій предмет (область) відображення. У правосвідомості – це право, правова дійсність. Отже, правосвідомість – юридична категорія, яка підлягає вивченню юридичною наукою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній літературі правосвідомість визначається як сукупність поглядів, ідей, уявлень, а також почуттів, емоцій, переживань, що виражають відношення людей до чинного або бажаного права та інших правових явищ. Мова йде про те, як люди розу-

міють і сприймають право, як його усвідомлюють, яким хотіли б бачити право в ідеалі.

Кожна людина є носієм певної правосвідомості. Не важливо якої – високої чи низької, розвиненої або незрілої, правильної чи спотвореної. Головне те, що громадянин має власну думку про право, хай і не цілком компетентну.

І.О. Ільїн у своїй роботі «Про сутність правосвідомості» писав: «Немає людини без правосвідомості, але є безліч людей із зневагою, запущеною, потворною або навіть здичавілою правосвідомістю ... Однак і слабка, продажна, рабська, злочинна правосвідомість залишається правосвідомістю, хоча її духовна будова виявляється невірною, а її зміст і мотиви помилковими і дурними» [1].

Всі розмови про правову свідомість, її структуру, функції залишаються розмовами, якщо не пов'язати прямо і безпосередньо правосвідомість і механізм правової поведінки. Правознавець В. Н. Карташов пропонує концепцію соціально-психічного механізму правової поведінки особистості, який пов'язав би індивідуальне і соціальне, ідеологічне і психологічне, свідоме і стихійне в єдине ціле.

На думку В. Н. Карташова, цей механізм включає блок збору та обробки правової інформації (мотиваційний, програмно-цільовий, дослідно-індивідуальний, енергетичний, оцінний) і блок прийняття раціонального рішення і його реалізації.

Перший блок механізму правової поведінки людей пов'язаний з необхідністю зняти невизначеність нової правової ситуації. Збір та первинна обробка інформації здійснюється на чуттєвому рівні пізнання в формах відчуття, сприйняття і уявлення. Забезпечується цей блок методами емпіричного дослідження.

Специфіка функціонування цього блоку полягає в тому, що відображення правової ситуації на рівні сприйняття залежить від минулого досвіду, від професійної діяльності людини та її індивідуальних особливостей. Ця тенденція залежності від минулого досвіду значно посилюється на рівні уявлення, коли даний співвідноситься з минулим і через уяву і фантазію входить в майбутнє (в бажану правову обстановку). Володіючи узагальнюючим характером, подання забезпечує нове бачення правової ситуації у громадянина, носія конкретного механізму правової поведінки.

Зібрана за допомогою чуттєвого рівня правова інформація кодується в пам'яті і є підставою для "випереджаючого відображення" і передбачення нової правової обстановки (нової юридичної ситуації, можливих дій та правових наслідків).

Особливе місце в механізмі правової поведінки належить мотиваційному блоку, основу якого становлять потреби-інтереси, мотиви, установки. На цьому рівні механізм правової поведінки орієнтований на свої інтереси, часом діаметрально протилежні за своєю спрямованістю. Потреби та інтереси виявляються в мотивах, що спонукають людину до правової діяльності, орієнтують її в конкретній правовій ситуації, що регулюють її поведінку, що забезпечують її правову установку.

Програмно-цільовий блок включає мету, програму, план і прогноз поведінки.

Мета як усвідомлений образ результату, задає програму правової поведінки. Остання включає способи, засоби і шляхи досягнення мети. Задум реалізації програми, послідовність її здійснення можна назвати планом. План і його втілення припускають прогноз кінцевого результату. Програмно-цільовий блок спільно з мотиваційним забезпечують певну спрямованість правової поведінки конкретного індивіда.

Енергетичний блок механізму правової поведінки складають увага, воля, почуття, весь "набір" сутнісних сил людини.

Увага являє собою особливу зосередженість індивіда на якомусь об'єкті, вміння виділити об'єкт, відмежувати від інших. Увага забезпечується волевими зусиллями. Останні здатні або підсилити, або при необхідності загальмувати активність індивіда. Те й інше супроводжується почуттями-емоціями (страх кримінального покарання, радість з нагоди укладення вигідної угоди, гнів у зв'язку з несправедливо винесеним рішенням).

Блок особистого досвіду в механізмі правової поведінки включає необхідні здібності, знання, навички, майстерність. Складові цього блоку забезпечують професіоналізм юридичної діяльності, можливість виконувати необхідні дії не тільки у звичній обстановці, а й в екстремальних умовах.

Оцінний блок включає емоційну і раціональну оцінку правової ситуації, що народжує в першому випадку гнів, подив, незадоволення, а в другому випадку – констатацію корисності чи шкідливості, доцільності чи непотрібності. Друга оцінка виникає після "прокачки" правової ситуації через форми раціонального пізнання – поняття, судження і умовивід.

Отримані оцінки допомагають індивіду орієнтуватися в правовій обстановці, знаходити оптимальну форму своєї поведінки.

Вищезазначені блоки є системою забезпечення блоку прийняття рішення та його реалізації. Цей блок, як справедливо відзначає В.Н. Карташов, об'єктивує всі суб'єктивні процеси, що мали місце в попередніх блоках. На цьому рівні завершується пропедевтика поведінки, і правова поведінка індивіда "проявляється" в конкретних практичних діях [2].

Виклад основного матеріалу. Вірне, адекватне усвідомлення права має найважливіше значення для життєдіяльності індивіда, його поведінки, юридичного світогляду, культури, громадянської позиції. Не підготовлена в правовому відношенні людина, як правило, соціально пасивна, замкнута у вузькому світі особистих інтересів. Нерозвинена або деформована правосвідомість служить живильним середовищем багатьох правопорушень, інших антигромадських аномалій.

Правосвідомість висловлює оцінку права з точки зору його справедливості чи несправедливості, м'якості або строгості, досконалості або недосконалості, ефективності чи неефективності, переваг або недоліків. Це – різноманітні, часом полярно протилежні судження про право, схвальна або негативна реакція на його дію.

Особливого значення правосвідомість набуває при використанні судами інституту аналогії права, коли рішення виносяться не на основі конкретного закону (юридичної норми), а виходячи з розуміння суддями загальних засад, принципів, змісту, духу російського права, особистого досвіду і власних уявлень про справедливість.

Правова свідомість тісно пов'язана з політичною і моральною свідомістю. Адже багато правових актів, законів, які оцінюються правосвідомістю, мають також політичний і моральний зміст (наприклад, Конституція).

Основні риси правосвідомості:

- є однією з форм суспільної свідомості;
- складаються з ідей, теорій, почуттів, емоцій, настроїв та ін;
- носіями компонентів правосвідомості є різні суб'єкти права;
- правосвідомість звернена не тільки до сьогодення, а й до минулого і до майбутнього;
- в окремі періоди розвитку суспільства є формою права;
- орієнтують суб'єктів права в соціально правових ситуаціях, дозволяють їм робити відповідний (не завжди правомірне) вибір і приймати юридично значущі рішення, тобто виступають своєрідним «внутрішнім» механізмом регулювання діяльності людей.

Правосвідомість складається з двох головних елементів або сторін: ідеології та психології. Вони і утворюють структуру даного явища. Правосвідомість як ідеологія являє собою систему правових ідей, поглядів, теорій, доктрин. Це частина ідеології взагалі як збірного поняття. Особливість правосвідомості в тому, що вона відображає право у всіх його станах і проявах, чим і відрізняється від інших видів ідеології. Зрозуміло, що ідеї здатні робити істотний вплив на свідомість і поведінку людей, їх світовідчуття, спосіб життя.

Друга, психологічна, сторона правосвідомості, по суті, розглядається як вихідне, базове. Даний аспект правосвідомості – це не ідеї, не погляди, а почуття, емоції, переживання, настрої індивіда, пов'язані зі сприйняттям права і всіх похідних від нього явищ. Мається на увазі емпіричний зріз правосвідомості, що передбачає пізнання об'єкта досвідченим шляхом. Причому психологічна настроєність може бути не тільки індивідуальною. Психологічні моменти пронизують собою весь процес реалізації права, механізм правового регулювання, юридичну практику і багато іншого, бо все це здійснюється, втілюється в життя через вольову діяльність людей з їх не тільки поглядами, а й емоціями.

Прикладами сильних емоційних проявів можуть служити факти, коли люди обурюються якимось особливо тяжким злочином, беззаконням, грубим свавіллям, обурюються з приводу того, що злочинець не спійманий і не засуджений. Або, навпаки, відчувають почуття задоволення тим, що зло покаране і справедливість перемогла, законність відновлена. Все це –праця другої, психологічної, сторони правосвідомості.

Отже, розумова (ідеальна) і чуттєва сфери правосвідомості не тільки не виключають, а припускають одна одну, оскільки виступають органічними складовими одного і того самого явища.

Правосвідомість виконує такі основні функції, які розкривають її роль і соціальне призначення в суспільстві: 1) оціночну, 2) регулятивну, 3) пізнавальну, 4) прогностичну.

Оціночна функція полягає в тому, що за допомогою правосвідомості осмислюються, аналізуються і оцінюються всі без винятку елементи правової системи, все правове життя суспільства з точки зору їх відповідності або невідповідності визначеним критеріям. Оцінка може бути як позитивною, так і

негативною, тобто критичною. Жодне юридичне явище, освіта, жоден правовий інститут не залишаються поза аналітичного опосередкування їх правосвідомістю. Оцінці піддається правова політика держави, діяльність її органів, владних структур, посадових осіб, законодавців; правомірні і протиправні вчинки громадян, власна поведінка суб'єкта (самооцінка). Піти від оціночного судження правосвідомості дуже важко.

Правосвідомість визначає «що таке добре» і «що таке погано» в правовій сфері. Наприклад, правомірна поведінка, та ще активна, це добре, а протиправна поведінка, тим більше злочинна, це погано. Правосвідомість зважає на терезах справедливості цінність тих чи інших правових явищ, понять, категорій, відносин, їх роль і значення в житті суспільства, корисність або шкідливість для людини.

Регулятивна функція означає, що хоча правосвідомість, на відміну від права, і не здійснює безпосереднього правового регулювання суспільних відносин (в сенсі встановлення будь-яких заборон, приписів, дозволів, визначення юридичних прав і обов'язків суб'єктів, санкцій за правопорушення і т.ін.), вона тим не менше здатна робити ефективний загальнонормативний вплив на поведінку людей, визначати їх орієнтири, цілі, установки. Регулююча роль правосвідомості відносна, однак вона досить велика і корисна, особливо в плані духовного, морального, культурного впливу на індивіда.

Правосвідомість не володіє тим ступенем нормативності, який має право, але воно, по-перше, супроводжує, точніше, пронизує собою весь процес дії права, процес правового регулювання; по-друге, саме виробляє і містить в собі певні еталони поведінки суб'єктів, перш за все на побутовому, емпіричному рівні. Правосвідомість – не зовнішній, а головним чином внутрішній регулятор діяльності індивіда. Лише в окремих випадках правосвідомість має пряме відношення до вирішення конкретних справ (аналогія права).

Пізнавальна функція полягає в тому, що правосвідомість як форма відображення та освоєння правової дійсності акумулює в собі великий комплекс знань про цю дійсність, про право і його дії, інші юридичні феномени. Чим вища у того чи іншого суб'єкта правосвідомість, тим вищий рівень його правової обізнаності, інформованості. Причому знання, що накопичуються правосвідомістю, постійно поглиблюються і поширюються, робляться надбанням все більш широкого кола фізичних і юридичних осіб. Сюди ж входить правове просвітництво населення, підготовка юридичних кадрів, правова пропаганда, друковані праці, засоби масової інформації.

Прогностична функція розкриває здатність правосвідомості йти попереду права, заглядати в майбутнє, давати прогноз правового розвитку, передбачити наслідки прийняття тих чи інших законодавчих актів. Прогнозування – найважливіша умова ефективності чинного законодавства, а також передбачуваних заходів в даній галузі. Коли дія того чи іншого закону дає негативні результати, то це означає, що він з самого початку був погано продуманий і обґрунтований.

За ступенем спільності правосвідомість поділяється на масову, групову та індивідуальну.

Масова – це коли певні правові погляди, ідеї, уявлення отримують досить широке поширення і стають ніби пануючими (переважаючими) в суспільстві.

Групова – відображає правосвідомість певних соціальних верств населення (наприклад, студентства, шкільної або робітничої молоді, військовослужбовців, посадових осіб, вузівських працівників і т.д.).

Індивідуальна правосвідомість являє собою судження про право, ставлення до права окремої особистості. У конкретної людини уявлення про право можуть бути і невірними, відсталими або деформованими.

За рівнем (глибиною) відображення правосвідомість поділяється на наукову, або теоретичну, професійну і буденну.

Наукова (доктринальна) правосвідомість найбільш адекватно відображає фактичний стан справ у правовій сфері, бо про право і всю правову систему кваліфіковано судять вчені, наводячи відповідні аргументи, обґрунтування, статистичні дані. При цьому робляться необхідні висновки, вносяться практичні рекомендації та пропозиції, спрямовані на поліпшення правової ситуації в країні.

Професійна правосвідомість близька до наукової. Це судження про право та інші правові явища юристів-професіоналів (суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, взагалі осіб з вищою юридичною освітою). Цінність їх думок □ у доказовості, компетентності, переконливості.

Повсякденна правосвідомість – це первинний її рівень, коли знання суб'єкта про право формуються під впливом повсякденного життя і діяльності, спілкування з оточуючими, одержувані з різних каналів інформації. Повсякденна правосвідомість найчастіше буває ще незрілою, недостатньо розвиненою.

Сам термін «правосвідомість» полягає, як бачимо, з двох слів □ «право» і «свідомість». Уже з цього словотворення випливає тісний взаємозв'язок зазначених складових. Поняття правосвідомості прямо відповідає на питання: як право сприймається, усвідомлюється, оцінюється, інтерпретується суб'єктом, як суб'єкт до нього відноситься. Сказане стосується, звичайно, і колективних суб'єктів, суспільства в цілому. Не будь права, не було б і правосвідомості. І навпаки, коли є правосвідомість, значить, є і об'єкт її відображення – право. Онтологічно вони нерозривні.

У практичному плані право і правосвідомість потужно впливають одне на одне. З одного боку, право служить основною базою та джерелом формування правосвідомості, постійно живить її, з іншого □ правосвідомість робить істотний вплив на право, його розвиток, вдосконалення, підвищення ефективності. Дані категорії глибоко корелятивні (взаємозалежні).

Правосвідомість активно «вторгається» в законотворчість, правореалізацію, юридичну практику, діяльність правових установ, посадових осіб, зміцнення законності та правопорядку. У науковій літературі наводиться формула: правосвідомість існує «до», «після» і «паралельно» з правом (Н. С. Малєїн, Н. Л. Гранат та ін.) В цілому цей образ вірний, проте він вимагає, на наш погляд, деяких застережень, бо правосвідомість не можна відірвати від права і поставити десь поруч з ним, вона органічно вплітається в нього. І розвиваються вони не «паралельними курсами», а разом, взаємно підтримуючи і доповнюючи одне одного.

Висновки. На закінчення відзначимо, що правосвідомість в сучасному українському суспільстві вкрай неоднорідна, суперечлива, багато в чому де-

формована. Процвітає правовий нігілізм, неповажне ставлення до права, законів. Зростає злочинність, інші протиправні діяння. Головна причина □ кризовий стан суспільства, низька політична, правова і моральна культура громадян, неефективна робота правоохоронних органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М.: Рарог, 1993. – 146 с.
2. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества / В.Н. Карташов. – Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1995. – 110 с.

УДК 159.95

Волков С.В., к. психол. н., заступник начальника факультету НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ІНСПЕКТОРІВ З ДЕРЖАВНОГО ПОЖЕЖНОГО НАГЛЯДУ

Запропонована стаття присвячена психологічному аналізу різних наукових підходів до поняття професійне спілкування, розкриття його структури та особливого значення для якісного виконання професійних обов'язків інспектора з державного пожежного нагляду.

Ключові слова: професійне спілкування, інспектор з державного пожежного нагляду, професійно-психологічна підготовка.

Предложенная статья посвящена психологическому анализу различных научных подходов к понятию профессионального общения, раскрытию его структуры и особенного значения для качественного выполнения профессиональных обязанностей инспектором государственного пожарного надзора.

Ключевые слова: профессиональное общение, инспектор государственного пожарного надзора, профессионально-психологическая подготовка.

Постановка проблеми. Якісне вирішення завдань, котрі сьогодні ставить професійна діяльність перед працівниками МНС, співробітниками державної інспекції техногенної безпеки України, зокрема перед інспекторами державного пожежного нагляду(далі – ДПН) неможливе без організованого та ефективного спілкування співробітників інспекції з населенням, керівників усіх рівнів з підлеглими, представників різних підрозділів МНС між собою.

Виклад основного матеріалу. Професійне спілкування працівників підрозділів МНС – це різновид спеціально організованої взаємодії людей (керівників і підлеглих, працівників, рівних за посадою, працівників і громадян, працівників і правопорушників), змістом якої є пізнання, обмін інформацією і вплив учасників комунікацій один на одного з метою вирішення службових завдань. Професійне спілкування інспекторів ДПН має ряд важливих характеристик.

Як і кожен вид, професійне спілкування має свою орієнтацію. Воно може бути соціальним або особистісно-орієнтованим. Спілкування, що має на меті конкретну людину, є особистісно-орієнтованим. Спілкування з великою аудиторією через засоби масової інформації або за допомогою виступу перед